

ПРЕЗИДЕНТИГЕ УЖУРАЖЫШКЫН

Тыва Республикасы Президентинин Ш. Д. Ооржак Тыва Республикасы Дээди Хуралынын Дагызы К. А. Бичелдейни хүлээп алган. Парламент баштыгы буюу-чартык шак иштинде чугаанын үезинде хоолдуулаулау органын тургустуулу эгелет турарынын дугайын Президентиге дынаткан. Ол иштин республиканын күсөкчи болгаш хоолдуулаулау эрге-чартык органынын ажил-чоруулаулау баштыгына талазы-биле чыгыш аял-агыл-агыл эргелешин дугайында дүрүмүнү чамдык чүүлдерин илкт толардып, анализтээниниң соонда ынады эргелелди тургузар дугайында Президентинин Чарынын иштин-биле чүүлүг деп көргөниң база дынаткан.

Бистин Хөндөргей школында тыва улустуң чаагай чачылдарын болгаш езулалдарын өөредилге, кижизидилге ажилдарына даянып, оларны кичээлдерге, класс шактарында, класстан дашкаар ажилдарда долдуу-биле эвес-даа болза, шингээдип ап, ажыглап турар бис.

Быжыг билигни бээри-биле

СОРУЛГАВЫС УЛУГ

3-кү класстың башкызы Энерма Барбаановна Санаа «Тыва өг дугайында» деп темага улуг ажылдык кылып турар. Ычангаш өгге-ле хамаарышкан бүгү-ле чүүлдерини О. Б. Санаадан айтырып, билсин ап болур. Башкынын ол талазы-биле альбомнары, чуруктары, хөй-ле материалдар чыгынган. Кланын «Тыва улустуң чаагай чачылдары» деп ат-биле адааш, чараш кылдыр дерип алган.

Светлана Конзулаковна Саттың «а» класстың башкызы «куруктайлары»-биле коңуң эки ажалдап билер. Башкынын кичээл бурзуу солун, бир-де чаа чүүлүдү өөртөк, соңуургаткан турар. Өөренкичилери башкынын мырнай амыратпайн, дышта-ныр хүнде — субботада безин школага ойнап, өөренип турарлар. Светлана Конзулаковна ада-не-биле база эки ажалдап билер, ада-не башкынын кабинетин дерининге, байырлардарны уруг-лары-биле кады эрттирери шуут чачыл аптарган. Чартык чылдың түнели-биле «а» класстың би-лини шыырак деп мактаткан.

Клара САТ. Өөредилге эргелекчизи.

Чөөн-Хемчик кожуун.

Республиканың нитилел-политиктиг солуну

Солун 1925 чылдын август 31-де үнүп эгелээн

ШЫНЫ

№ 27 (15247) ♦ 1994 чылдын февраль 10, четверг ♦ Солунга ат салгаш сагы 22.05 Салар өртөз 50 рубль.

ШУУДУНЧЕ КИРЕ БЕРГЕН

Кызылдын бажың тудар комбинады хоозураалдын тамызынче чоорту чугулуп бадып орза-даа, «тыны» быжыг бүдүрүлгелериниң санынга кирип, амыдыралчы судулы ам-даа сокпушаан. Амгы рынок экономикаының сандараашкыны үе-чазасы Кызылдың бажың тудар комбинадын база-ла оюп өртөзгөн. Оон делетм дөвүскөри ээригер, шимээн-даажы бичин апарган. Ол комбинад тапташкыны азы дүрүгүшүкүң джигир чыларда Дицимитти-ле турган болур ийни. Артында-ла үш ээлчег-биле үзүк-соксаал чокка ажылдап турган. Чогуң-на бо улуг бүдүрүлгени амында найыссыл Кзылдың аэро-порт бажың тударына талазында чаа школагы, магазин, почта-лык, чаагайдыкы тугуткан беш-беш, тос-тос кавт бажың-нарың эл улуг микрораион туттунуп, хөгжүп, сайзырал эгелээн.

БОЛУУШКУННАР, ФАКТЫЛАР, МЕДЭЭЛЕР

Барын - Хемчик АГРЕГАТТЫ ЧОГААТКАН

Кожуунун ажил-агыйларында механизаторлардан, чолаачылардан машина-техникага эне камналгы, ажил-инженер кызыкмак, тывынгыр, чогаалдыкы ажылдап турар улус — «Хемчик» бүдүрүлге кооперативтеринин каттыжышкынында.

СЕПТЕМ ЭГЕЛЭЭН «Аягыты» совхозтун механизаторлары бо чылгы чаксы тарылгага белеткелди ам элээн шуудай берген.

Механизаторлар боттарында септеме мастерскаяны ий тракторцион капитал септегезин дооскаш, «Т-150» трактордун шимчелдиктиң септеп килпикенер. Совхозтун шаңдыга үезин Кызылдан тараанна «Балык» база дооступ турар. «Балык» бүдүрүлге кооперативинин кадааржык, машина-техникага аймак чокта чаа чыгелдеп, саниал көргө. 10 машина ич-чок чыткып болган. Бо машиналар дугайында кооперативтин манап оваралан.

ЧАШТАР МАНАВЫШААН Барлык суурнун төүндө ийи каат «Салга» эсли-саттын котельназынын мотору үрелгенден бээр ай ашкан.

Ясли-салты хаган, анаа турган хөй бичи чаштарын багынаарыне чооруткан. кижизидилки башкыда ажил чок олдура. Ясли-салты кажан ажыктарын бичи чаштар хүн буюу манап турар, а мотор чыл, чымылжык, сандикти дүрген аждаа болду удурткучулардын Угаан-сатыжында кир-бейи, тудар хиде.

ЧАЙЫНДЫ ТАВАРААН «Шекпэр» бүдүрүлге кооперативтеринин болгаш арат, тараачын ажил-агый каттыжышкынын төвү Биче-Тей суурже чайынды черни бурун алгаш, оон кыдында бажынарже болгаш суурже чайынды чаза таварып кирип эгелээн.

Аягыты, Көп-Кежиг хем-непел баткан сүг асфальты-лыг чал орукту өтүр кылган хоолал-биле хостуг сүвүже агыл баткан. Кузун-не ол хоолалын дуглап аар турган, ам одаче чин-даа урага суг оон ала-биле агыл балык чык болган. Ам чайынды чал орукту хемчел алаи үези өрткөн. Найында сүг сүвү чыгыраагы-нын болгаш, ында кооперативтер каттыжышкынын тараанын эжинге челе бээрге, олар төлөп эгелээн. Устунде пагалаларын халыры азылап турары. Сүг-Кажиг сүт-бараан фермазын өрткөн чайын Аягыты хемини сүвү чыгартып бөгөлдөткөн. Фермазын ий үзүк кылдыр үзе шаан каан. Ам ол чепел чаа хоолалын сүг баткыш, фермада чыгарткыч соңуң база дүвүрелди эгелээн. Аягыты хемини сүвүнү агымын өскүрү бооп, ботта ажил чорудуу-биле хөзө чарыл, акша алган ко-жуннап аразынын сүг ажык-ланын системанын эрге-дели (началык Н. А. Хертек) ам-даа оожум, шөлөөн олоруп чыгар. Чаала дагар-ларын чайынылаан сүг элээн иштинде-ле бооп.

ХӨНДЕЛЕННИ КАНЧАП КЕЖЕР. 1990 чылда ССР-нин Дээди Сөвединин депутатына кандидат кылдыр «Тыва паг-дугу» комбинаттын чийгине директору турган Ю. Т. Комаровту пешидилп турда.

Хөндөлөн. Аягыты сүвү-ларга ол челе бөгөш, Устунде сүвүларже баар ооруктады хемини кежиг шегин көвү-чүг кылдыртп бээр мен дээр-те, ол сүвүнүн чыгарткычы-онун кустактаа чыгыс болуп, Ю. Т. Комаров ээни ийи холун өвү көрүп, базылаан дээр. Ю. Т. Комаров депутат бо-луп алгаш, Москвага баргаш Устунде сүвүларга чыгалаан

Амгы рынок экономикаының сандараашкыны үе-чазасы Кызылдың бажың тудар комбинадын база-ла оюп өртөзгөн. Оон делетм дөвүскөри ээригер, шимээн-даажы бичин апарган. Ол комбинад тапташкыны азы дүрүгүшүкүң джигир чыларда Дицимитти-ле турган болур ийни. Артында-ла үш ээлчег-биле үзүк-соксаал чокка ажылдап турган. Чогуң-на бо улуг бүдүрүлгени амында найыссыл Кызылдың аэро-порт бажың тударына талазында чаа школагы, магазин, почта-лык, чаагайдыкы тугуткан беш-беш, тос-тос кавт бажың-нарың эл улуг микрораион туттунуп, хөгжүп, сайзырал эгелээн.

Анаа барган дооран-на Сам-бала Чамзы биле Сарым-оол Монгуш одага таваржы бер-лини. Олар чазанынча хере-гээр манзаларын пех ташты-хай эмделеп-секселеп, чангыс зай кылдыр белгиле салып турарын дынатты.

Чехтин ажилчанын хө-лүшкү мергелешип болгаш, кайы-даа участка ажылдап хүнээр. Бюгидир канчаар айткы-лаар, манзалар-лаа дилдер-ле, бажың хелек-селдери-даа өтпээр-ле. Кол сагыр чүүлү шүштүмүлгө аайы-биле дараанында турар ажалдыгына чогувур белеткеп ажалдарын садал чокка шалыккын кылып бүдүрөп болур.

ӨӨРҮНЧҮГ ЧҮВЕ ЧҮЛ? Кижилерин амыдыралга ынак чоруу, бодунун черинге бердигени-дир.

1993 чыл тес-хемчилерге берге-даа, өөрүнчү-даа чыл болган. БЕРГЕЗИ ЧҮЛ? Акшаның үе чокталышкыны болгаш бараан өртөөн улугтуканы, кывар-чаар материалдарың база тех-никтиг хандырылганын кы-заамдашкыныга таваржып турар-дыр.

1993 чыл тес-хемчилерге берге-даа, өөрүнчү-даа чыл болган. БЕРГЕЗИ ЧҮЛ? Акшаның үе чокталышкыны болгаш бараан өртөөн улугтуканы, кывар-чаар материалдарың база тех-никтиг хандырылганын кы-заамдашкыныга таваржып турар-дыр. 1993 чылда механизаторларын чынар ажалдаан. Анаа совхозтун кол удур-ткучулары бар аргаларын-тык. 1994 чылда кылыр ужуруду чүүлдерин механизаторларга тайлыртал бергенер. Экономист Ал-дай-оол Суктер-оол чыгар-галдарын өзөөжөдип тургаш, ордунга кирип келер кол-лөстөп шингээли алыр-ге механизаторларын кы-заангын улугандырган. Кан-дыр дөстөрү ол? Бир-ле тугарында камналга-дыр.

Тудуң ажилы кайда-даа турупкан, халап болган чүве-ле болгай — деп, Леонид Иванович Дяденков хомады-нын туттунуп шыдаарын барды. — Кызыл хорайда чедир туттунуу бажынар элдерин, карака чаржыңар. Ам ийи-үш чыл өртөр болза, оларны чү-лаа чокка төт-чегел, тоймаглар, үрөгөд каалтар. Рынок джигир, дүвү-реп-ле турар, ол хирезинде камналга талазы-биле кы-нын-даа саргыш чоавар чүвези чок болган. Бөгүңү элчелге Димитрий Абрамович-биле ка-ды ыш кургатышаан, демир хаалгалаар дүңдээлдеп тур-бис. Шах мынаар кызыл-кылайы ажылдап аарга-даа, акша-шалын чогувур үезинде ол үнмөс, амыдырал база чедилеш-тир. 60 харлап, пенсияларга чедир ам-даа бүдүр чыл арткап, та канчаар ажалдап чүттөза байдал экинчи чүвө ийик, берге-ле-ди. Чүү деп чүү дээр. «Еу-вези-биле түбөс» деп үлөгөр өс-бар болгай. Өскөргөлдөп болгаш амыдыралын түрүм болдуруп манап-ла түр бис.

Чехтин бүгү дөвүскөриңиз ажал-үвүдө хайышкының. Шаа чыпкык, шөбкөсимээр-стол кырында бир-ле аар де-мил херексел-биле шүштүг-ла, калбак ыштаа чыпшы-бастырып алган оол, кыс ийи анык кижик кылып турар ажалдаан салынар-лаа кире эвес ижеген турлар. Светлана Шумова биле Сергей Кулыве-нев бажынын күнжаныга херексел ханага сүл каар бичи ыш-чөм шафтаарын, гариңтуларын манза орнунга ажалдаар ыштарын чыгарган.

Чехтин бүгү дөвүскөриңиз ажал-үвүдө хайышкының. Шаа чыпкык, шөбкөсимээр-стол кырында бир-ле аар де-мил херексел-биле шүштүг-ла, калбак ыштаа чыпшы-бастырып алган оол, кыс ийи анык кижик кылып турар ажалдаан салынар-лаа кире эвес ижеген турлар. Светлана Шумова биле Сергей Кулыве-нев бажынын күнжаныга херексел ханага сүл каар бичи ыш-чөм шафтаарын, гариңтуларын манза орнунга ажалдаар ыштарын чыгарган.

Механизаторлар арыг орул-ганын 25 хүвүзү совхозтун фондузиче, а 15 хүвүзү тел-шан болгаш машина-трактор-мастерскаянын ажилла-кыстарынын шалыгыга ки-лер деп шийтирелээнер.

16 механизатор ажалдап алган орулганын үлөжип, са-нажып алгандар. — Совхозтун чөв ажилы сайзыралын-га үш кол эвено ажалдап турар. Бүгү-ле назынын хову-га эртинген Механизатор-лар Бугалдай Николаевич-Өнөчтинде 5 трактор бажың-тык, 674 тонна тараа, 525 тон-на ситен, 360 тонна ногаан масса (зеленка), 650 тонна саваны белеткэн.

Тыва Республикаың хө-вичи механизатору Байыр-Белек Далаевич Марчың 6 тракторлуг, 350 т. сула, 800 т. ситен болгаш 500 тонна сенажы салыр тургаш, херек кырында 680 тонна сула, 450 тонна ситен, 500 тонна сенаж, 160 тонна ногаан су-даны белеткеп алгандар. Кожуунун мураакы ме-ханизаторларын бирээк Кы-зыл-оол Менгун-оолович Чы-рдык 6 тракторлуг, 800 тон-на ситен, 1000 тонна сенаж, 160 тонна ногаан су-даны белеткэн.

Тудуң ажилы кайда-даа турупкан, халап болган чүве-ле болгай — деп, Леонид Иванович Дяденков хомады-нын туттунуп шыдаарын барды. — Кызыл хорайда чедир туттунуу бажынар элдерин, карака чаржыңар. Ам ийи-үш чыл өртөр болза, оларны чү-лаа чокка төт-чегел, тоймаглар, үрөгөд каалтар. Рынок джигир, дүвү-реп-ле турар, ол хирезинде камналга талазы-биле кы-нын-даа саргыш чоавар чүвези чок болган. Бөгүңү элчелге Димитрий Абрамович-биле ка-ды ыш кургатышаан, демир хаалгалаар дүңдээлдеп тур-бис. Шах мынаар кызыл-кылайы ажылдап аарга-даа, акша-шалын чогувур үезинде ол үнмөс, амыдырал база чедилеш-тир. 60 харлап, пенсияларга чедир ам-даа бүдүр чыл арткап, та канчаар ажалдап чүттөза байдал экинчи чүвө ийик, берге-ле-ди. Чүү деп чүү дээр. «Еу-вези-биле түбөс» деп үлөгөр өс-бар болгай. Өскөргөлдөп болгаш амыдыралын түрүм болдуруп манап-ла түр бис.

Чехтин бүгү дөвүскөриңиз ажал-үвүдө хайышкының. Шаа чыпкык, шөбкөсимээр-стол кырында бир-ле аар де-мил херексел-биле шүштүг-ла, калбак ыштаа чыпшы-бастырып алган оол, кыс ийи анык кижик кылып турар ажалдаан салынар-лаа кире эвес ижеген турлар. Светлана Шумова биле Сергей Кулыве-нев бажынын күнжаныга херексел ханага сүл каар бичи ыш-чөм шафтаарын, гариңтуларын манза орнунга ажалдаар ыштарын чыгарган.

Механизаторлар арыг орул-ганын 25 хүвүзү совхозтун фондузиче, а 15 хүвүзү тел-шан болгаш машина-трактор-мастерскаянын ажилла-кыстарынын шалыгыга ки-лер деп шийтирелээнер. 16 механизатор ажалдап алган орулганын үлөжип, са-нажып алгандар. — Совхозтун чөв ажилы сайзыралын-га үш кол эвено ажалдап турар. Бүгү-ле назынын хову-га эртинген Механизатор-лар Бугалдай Николаевич-Өнөчтинде 5 трактор бажың-тык, 674 тонна тараа, 525 тон-на ситен, 360 тонна ногаан масса (зеленка), 650 тонна саваны белеткэн.

Тыва Республикаың хө-вичи механизатору Байыр-Белек Далаевич Марчың 6 тракторлуг, 350 т. сула, 800 т. ситен болгаш 500 тонна сенажы салыр тургаш, херек кырында 680 тонна сула, 450 тонна ситен, 500 тонна сенаж, 160 тонна ногаан су-даны белеткеп алгандар. Кожуунун мураакы ме-ханизаторларын бирээк Кы-зыл-оол Менгун-оолович Чы-рдык 6 тракторлуг, 800 тон-на ситен, 1000 тонна сенаж, 160 тонна ногаан су-даны белеткэн.

Тыва Республикаың хө-вичи механизатору Байыр-Белек Далаевич Марчың 6 тракторлуг, 350 т. сула, 800 т. ситен болгаш 500 тонна сенажы салыр тургаш, херек кырында 680 тонна сула, 450 тонна ситен, 500 тонна сенаж, 160 тонна ногаан су-даны белеткеп алгандар. Кожуунун мураакы ме-ханизаторларын бирээк Кы-зыл-оол Менгун-оолович Чы-рдык 6 тракторлуг, 800 тон-на ситен, 1000 тонна сенаж, 160 тонна ногаан су-даны белеткэн.

Тыва Республикаың хө-вичи механизатору Байыр-Белек Далаевич Марчың 6 тракторлуг, 350 т. сула, 800 т. ситен болгаш 500 тонна сенажы салыр тургаш, херек кырында 680 тонна сула, 450 тонна ситен, 500 тонна сенаж, 160 тонна ногаан су-даны белеткеп алгандар. Кожуунун мураакы ме-ханизаторларын бирээк Кы-зыл-оол Менгун-оолович Чы-рдык 6 тракторлуг, 800 тон-на ситен, 1000 тонна сенаж, 160 тонна ногаан су-даны белеткэн.

Кышкы Олимпиада

ХОККЕИЖИЛЕР АДАТТЫНГАН

Стокгольм. Глобелниң жу-богу дээр швед найысала-га өрткөн делегей маргалда-зынын соода хөккөге Рос-сийнин шилдик командалы-нын ийин тереңир. Игорь Дмитриев Лилехаммерге бол-лур Олимпиаданын ийикчи-ленин алаан. Ычангаш бо улуда спортчу демекселе бо-бүдүк кирер.

Хаалгачылар: Андрей Зуев («Трактор»), Сергей Абрамов («Игиль»), Валерий Иванов (СКА).

Камгалачылар: Сергей Сорочин болгаш Олег Шар-гурской («Динамо»), Александр Смирнов (Фин-ляндия), Сергей Тиртыш, ийи болгаш Олег Давыдов («Трактор»), Сергей Шен-длер (Германия), Владимир Тарасов («Лада»), Андрей Жуков («Торпедо»), Игорь Иванов («Крылья Советов»).

Халдакчылар: Равиль Гусманов, Игорь Варнич, Валерий Карпов (шпунт «Трактор»), Алексей Кула-шов («Торонто мейл ли-ф»), Сергей Березин («Хи-мик»), Андрей Виноградов (СКА), Вячеслав Безула, диников («Лада»), Андрей Школовичин («Динамо»), Ге-оргий Евтюхин («Спартак»), Андрей Тарасенко («Тор-педо»), Павел Торпая (Фин-ляндия), Дмитрий Денисов («Салават Юлаев»), Димит-рий Старостенко (СКА).

БАШТАЙГЫ РЕКОРД

Лилехаммер. Анаа болур Кышкы Олимпиадага чедир ам ийи-ле хонук аркан.

Ынды-даа болза ол улуг спортчу маргалдаарың ажалдышкыны болбаанда-ла баштайгы рекорд тургусту-гай. Кышкы спорттун болур 67 хевирлерин өөрүнчө, 1.17 миллион билет саттырган бо-луп турар. Од дээрже саар ужурулуг бүгү билеттин 84.6 хүвүзү болуп турар-дыр. Бир эвес 1984 чылда Амери-каның Лос-Анджелес хоора-нына болган чыты олим-пиаданы ажалдышкыныга чедир буудан чартык недела куура арткап турда, билеттер 83.6 хүвү саттырган турган.

Ычангаш ам болур Кышкы Олимпиадын оюнуарын бүгү делегейни чоң улуг соңуурга-биле манап, оон ажалдышкы-нын көөр дээр четтикпейн турар.

ШАЙЫРАА

ГААГА. Делегейниң шы-дыраа федерациязының ор-ганизастан турар кор-дакчылар маргалдааныңды бири чадазы доозууган.

Оон ам ийин элчээр июль айда эгелээр. Ычангаш анаа дараанында российстер кирир. Од дээрже Вишана-ан Алянд (Индия) — Гага Камский (АКШ), Валерий Салов (Россия) — Ян Тимман (Голландия), Владимир Кра-мник (Россия) — Борис Гель-ман (Беларусь).

Дараанында элчелте ойнаар бо мастерлер боттарың удурданышкыларын догаашты-рыга үезинде шилп алган. А чаа доозуулар маргалда-арга Артур Юсупов (Германия), Павел Ван дер Стерен (Гол-ландия), Александр Халиф-ов (Россия), Жюль Лотье (Франция), Леонид Юлсын (Израиль) болгаш Майка

АЪДЫН ОЛ МУНУП АЛГАШ ЧАНГАН БЕ?

Экер-эрес эрлерин мөөрейи эгелээк. Каргыраанын кайгамчык аягызы залга дыннап келди. Ол чоорту чиде бээр, билек көгөжө оожум ажиттына берди. Сена кырында арт кыры ышкы кылдыр чогаадыкы арга-биле тургуулу каан бедигеши, немдик черде тыва тоолдарын маалымдары — экер-эрес эрлер шери — идик-хевин кедикен, ок-чөмөз астып, тудуп агылаан турдул. Чоорту турлар. Музыка оожум дыннап турда, экер-эрес эрлер база эрден, эриг баардыг херээженер дугайында чогаараларын берээлдери көрүкчү кижинин сагыш-сеткилин чайгаар-ла хей-агы кири бээр чорду. ТР-нин Аныяктар-биле ажил яаманынын, республиканын Күш-културга болгаш спорт комитетинин, Кызыл хоорай чыгаргазынын деткичлер болбушан, организастааны «Экер-эрес эрлер» деп мөөрейи Тыванын Виктор Көк-оол атты хөгжүм-ши театрына чыгаргазынын буюу чогаалдыкы тавыптар тывызык ажилдаанын ой-нопа илден келди. Эки-дир, чараш-тур, солун-дур. Ону мактаар, үнелээр деп. Черле ыгыш, мөөрейин үе-шагы чамдык чөптү чыгарааннар-биле дык шөпүл берсе-да, орган олуңду көрүкчүлөр кагаан, олар кыңчы чалгарааннар. Ташы-сам, ыры-хөгжүм, шоолугу, чыгыш-тырчыныг номерлер улажык-ла турган. Ол кезек РФ-тин болгаш ТР-нин алдардыг артизи Надежда Куулар, «Аны» ансамблинч ирээни Юлиана Ондар, «Хову-Акен-93» композиторун «Гран-при» шаан-дык элдикчини Долаана Монгуш, «Күзөл» театрын артизи Борис Монгуш, «Чалы

назын» эстрада-цирк бөлүүнү артистери болгаш оон-даа өскөдөр көрүкчүлөргө бараан болганнар. Күүсөлдө буруу көрүкчүлөр адып чыксаашкынары-биле үлөп турган. Бичан сенага көстүп келген артист буруу-де белдик үнелелди ап, сенаже катап чалалды-даа турдулар. Чангыс өсө-биле чугаалаарга, «Экер-эрес эрлер» деп мөөрейин организастааны, ону эрттиргени, орта ансамбльдерини, театрларын артистерин хөйү-биле кириштиргени дык чедимчелги болган. Ол дугайын мөөрейин бири кезээни чыгаргынын үезинде көрүкчүлөр чугаалап, а чамдыктары боттарынын саял-оонадарын кирип турган чүве.

Бо мөөрейге он сес эр киришкен. Оларнын аразына эмчилер, чолаачылар, анык удурткучулар, артистер тургуулан. Журналист Виктор Кара-Сал безин билин, күжүн, талантынын көргүскө барды. Оларны көрөш чамдык улус: «Калын кыстарга болаарга, анык эрлер черле ады аргалдыр» деп чугааны-даа дыннап мез. Бир-тээ, шак мында мөөрейи байсалалын төвүгө бир дугаар айттыр болгана, ам-лаа эс-хере тыртты, чараш хевир кирип алыр чүдүлөр, чедо ажилдар, шиттирлээр айттырлар ала-чайгар-ла тургустун, боалынын боранай бээрге, хууда сүмелер кирир деп күзөл бар.

Эрлер бо улаага беш улаа мөөрейлешкен. Баштай олар кара боолар диттерде. Бичал-лаа анаа кым хей санын болганын дыннаптыр барган. А ону чүгө дамчыр чугаалап дыннаган, эми Евгений Черногоринов он октан 84 сан алгаш, тиндэн болган.

Артканындан Лазо Монгушту көргүзүү эки. А каян театрга мөөрей эгелей бээрге, бир дугаарында олар валсы тептилер. Орта эрлерин хей кезин чер албалы. Ини дугаарында айтыр-харыч болган. Салган айтыр-харыч хей кезин дык бөлүүн чорду. Оларнын шала нарын, догаштырылгыт, тывызыксыг кылдыр чүгө чогаалып албас боор, кыдыг арга бар-дыр ийин. Бичангы «Кайгал кижиде кымыл», «Хуваанактын саны чежер», «Тыва хөмөй каш яныз», «Тыва хөгжүм херекселдеринден ала көрүнере».

Мөөрей соонда бодалдар

Оон-даа өске ындаг чикетиг бөдүн айтырларга кодады бээрге, экер-эрес деп адыр дээни кижиге үнелелдин деизни өзөөжэй бээр ышкыш-тыр. «Ындаг беле айтырларга харыч берилгеш, ат чедип аларга, кыягыч апар-ла ышкыш-тыр. Улус-биле чугаалажып турга, ындаг улгалыг бодал ийип алдым. Мону анаа чугаа эвес, а сагыш-сеткилин үнелели кылдыр көөр-дур. Шынап-ла, айтырларын каш янып кылдыр, канчаар-даа салып болгай.

Уш дугаарында өг-бүлезинге чоок кижилери келгенде азы калы карыар калайга кан-дыг аш-чөп кылып берип хундулээр силер деп кижиге буруунге айтырп салгыш, ады эри чыксаалдар олуртупкаш, картошка ашталып кирипти. Кым дүрген хейну карттаар эвес дээрн ол. Адыр-адыр, мону өске, чогу-на ты-

вазыг, национал улгалыг оюн-тоглаа-биле солуп, чүгө шилип ап болбас деп. Чижээ, аът-да шалбадай-ла, текөө-даа тепкей-ле, шыдыраа-даа ойнаай-ла. Бо таварылдаа чыга чылгы үелерде бо конкурсту турттыр болур. Бо мөөрейин түнелси база-ла чажыг болуп артып калган.

Дөрт дугаарында киржикчилер күжүн шенештилер. Экер-эрес эрлерин чогу-на эр шиничин анаа көзүлгөн. Чээрби дөрт килограмм шой көдүрени Эрес Сомам, Евгений Черногоринов эки көрүзүлгөргө болгуулан. Оларнын баш-

Ооржак, Лазо Монгуш олар ирлааш, шоодуглар чугаалааш, көрүкчүлери үнелели чалап ап турдулар. Бо улаада Лазо сыгырттайн, ир-лавайн баргаш, бодунун хогу-биле кылган чүдүлдерин жоори кижигүнериче дамчыдып берген чүве. Оон ол ажилды түнелси каныг болганын кым-даа дыннаптыр барган. Конкурска киришкен экер-эрес эрлерин чугаазы-биле алырга, тыва хөгжүм херекселдерин чыгарына боттары чогаалып чыгар болур чорду. Ол база талант ышкыжыг. Бо улаада жоори ону кайны ооп эртенке деп, демделелди кылып, үнелели бергени чугаажок.

Шынап-ла экер-эрес эрлерин залга олуртуп алгаш, картошка карттаалы олурарынын орнунга, эмдик аштан шалбааладып, тыва херүске хурештирип база өске-даа тыва оюн-нарга кириштирип тургаш, ыччан ылап-ла буюу эр шиничиг кижини шилип тыкса чүгү? Мөөрейге ындаг янызыг маргылаалар кирип эгелээр болза, ыччан бо көрүлдеги анык шөлке, азы стадионнарга чыгып, хукук чылгы үелерин шилип алгаш, организастаар, эртирер апар-дыр.

Жури кижигүнеринин үр «хуралады» бээринден шак-тинин ману шуудал, орайтай берген. Көрүкчүлөр, колдууна-ла анык оолдар, кыстар, со-нуургалы күштүг болгаш ону төчүзүгө чедир көрүп, тин-лекчилерин шилип алгаш чан-даннар. Баштай Президентини чөвүлекчизи, жури даргазы Л. С. Эрдыниевага уадрт-кан жури кижигүнерин тускай шаандаларга төлөтүп болуш эрлерин шааннаа. «Көрүштүг, чараш эр» деп шаандалы Владимир Монгуш (республиканын Аныяктар-биле ажил чорудар яамынын ажилдакчы-

зы) алган. Эң күштүг эр кижиге Евгений Черногоринов болган. Лазо Монгуш эң талантыг эрге санаткан. А көрүкчүлери үнелели артист Алексеев Оюн чаалап алган. Журналист Виктор Кара-Сал «Тыва-елгеж чүткү» деп шаандалын ээни болуп чанган. Бирин черже Эрес Сомам (Аныяктар яамызы) үгөн. Ийити, үшү чөвүлө Тарааны Бады-Байыр (Каз-Хем суур) биле Алексеев Ондар (Кызыл) болгуулан. Тус-түс тинлекчилерге 300-100 муң рубль шаандал берилген.

А адыктан соонда «Экер-эрес эр-94»-тү тодаралып үндүрүккен. Шак ол хундулуг атты Кызыл районун төвүнде кезер эми Мерген Тудуш ап үгөн. Көрүкчүлөр адыш чак-кап турда, ол овадайын, шыва тонун келтипти. Оон ийи конугу чараш кыска үдөлдү алгаш, дүжүлөгезинге саалдапты. Буудал төнери билек, ол дагырак хундул алды. Мергенин сагыш-сеткили, бүгү-ле күзүлдерин ол дагыракта кириген чалгынын сөстөр ышкыш чайгаар буюу, бодарааны көк ыт чылыны Шагазынын буюдуунде анаа күзүп каалы.

Мерген ыччан ат-биле шаандал кижиге. Чогу-ол атытты кым-даа көрбөй барган. Ол кезе-ол аты мунуп алгаш чанган ирги бе? Канчап-ла барып-барып, Мерген тулган тинлекчи болуп үе берген чоор, Людмила Салчаквананын чоок төрөли эвес ийнан, оон-да төлөтүп эрлер бар ышкыш болучу? Бо бистин айтыр-ларымыс эвес-тир а ону редакцияже телефонлап келген кижилер салып турар. Боладар аныг-аныгы, Ол эки-ле ийнан, ыччал-лаа шов соонда чудурук чайбазымыс эки боор.

Шангыр-оол ДОРЖУ.

ӨӨРҮП ЧЕТТИРИИШКИН

80 харлаанымга Тыва Республиканың Контрразведка албанынын, «Шын» солунун болгаш төрелдеринин, дайынчы эштеринин, чангыс черчурттугларымнын база өнүктүреринин менээ чүрөктеринин ханызындан илереткен угдумас өөрүшкү-буяныг, байыр-маннайлыг йөрээлин бажымны черге чедир мөгөйип четтиргенимни «Шын» солуну дамчыгыр илереттим.

Хундуктел-биле Артём БОРБАК-ООЛ.

Бистин уругларымыстын ынак ачазы, мээни өмүнү шити Владимир Михайлович Сааяга тураскаткан хол бөмбүгө маргылааны эрттеринге киришкен суур чыгаргынын дарганына база анаа кээп, деткез эш-өөрүгө болгаш 1976 чылдын доозукчуларына, совхоз баштаар черинге, школа коллективинге, деткичтерге, бүгү чога сеткилин ханызындан өөрүп четтиргенимни илеретип турган.

Авазы, ачазы, кени; думалары болгаш уруглары.

Чардалдар Бюрозу

Кызыл хоорайнын социал камгалап эргелелин диннадыр болза: пенсия документтерин автоматчыдылганын дузазы-биле сайгар апарганы-биле холбаштыр почта салбырларын дамчыгыр тыпсыр пенсияларны чүгө оларны бээр хундер бээр апар.

Ыччангаг пенсияларын айткан хуусаазында албан пенсионерлерге пенсияны ай бурзузун чүгө 16, 17, 18 хундеринде бээр.

Чончун социал камгалап эргелелинге 1 болгаш II класстын дуржулгалыг чолаачыны негетинип турар.

Адреси: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 29, телефон № 2-16-37, 8-тен 17.00 шакка чедир айтырар.

Мал-маганныг болгаш хөй кижилег өг-бүлелерге «Восток» районунда ыштан тудуп кылган 4 өрээлдиг болгаш чананда чунар-бажынныг, сизге кажалыг, времянкалыг, огородтуг улуг бажыны салып тур бис.

Долгаар телефон № 3-08-11. (Ажылдар черде).

Кызыл хоорай чыгаргазы 1994 чылдын февраль 14-те интернационалчы дайынчыларын, Афганистанга дайынга өлген шериг албанычыларын өг-бүлелеринин кижигүнери, афган дайынчынын инвалидтерин хууда айтырлар талазы-биле хүлээп алыр. Ол хүлээп алышыгына Тыва Республиканың каддык камгалап болгаш социал камгалап органдарынын төлөөлекчилери олуржур.

1994 чылдын февраль 15-те, 10.00 шакта хөгжүм-шин театрынын бажынын чанындан автобус интернационалчы дайынчыларын хөржүткен черже үнүптер. Интернационалчы дайынчыларын анаа кээп киржирин чалап тур бис.

Тыва Республиканың Афганистанга дайынчы хоочундарынын эвилели.

1993 чылдын август 7-де Тыва Республиканын КАИ-зинин Мерген Барымаевич Монгуштуг алынга тывыскан АВЖ сериялыг № 048048 чолаачы шындыгынын чиктенни барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

«ШАГА А - 94» - ТУ ЭРТТИРЕРИНИҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ КОЛ-КОЛ ХЕМЧЕГЛЕР ПЛАНЫ

ФЕВРАЛЬ 9-ТАН 15-КЕ ЧЕДИР

19.00 шакта — Културалык болгаш дыштанылганың национал паркына

ФЕВРАЛЬ 11-ДЕ

8.00 — 11.30 шакта — «Шагаа-94»-тү байырларын Белир-Даанга («Виланы») национал залга кезээ.

12.00 — 15.00 шакта Арат шөлүнге «Шагаа-94»-ке тураскаткан театржыткан көрүзү.

13.00 шакта — «Шагаа-94»-ке тураскаткан Көк ыт чылынга холбаштырган иттарын шоу-мөөрейи.

15.00 шакта — «Шагаа-94»-тү уткуунуң хемчеглери болгаш концерти — В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шин театрына.

ФЕВРАЛЬ 11-ДЕ

14.00 шакта — «Туудужулар» клубуна — № 5 школа-биле каддык уругларга үткендиктер.

ФЕВРАЛЬ 12-ДЕ

14.00 шакта — «Енисей» кинотеатрга — «Шагаа-94»-ке тураскаткан № 8 школа-биле каддык программа.

ФЕВРАЛЬ 12-ДЕ

15.00 шакта — «Шугураның хоорай килдизиниң «Дүңгүр» нитиел-биле каддык «Отчугаш» кинотеатрына концерти болуш.

«Мээн Тыва» деп барымдаа-балдыккалыг фильмин көрүлүс.

«Шагаа» байырларынга тураскаткан викторина.

«Ямбуйнүң каржы сунезини» деп уран-чечен фильмин көрүзүр. 1000 рубль өртөктүг билетти кинотеатр кассазында саттып турар.

«Растр» клубтуң тема буюу фото-делгелз.

Тыва Республиканың архивтер талазы-биле комитеди болгаш куруениң төв архивинин коллективтери улуг археограф Людмила Оюновна Норбунов авазы

Кыргыс Баянына КОЧУКАЯ-ТЕМБЕРЬДИҢ

үр араанынын соонда мөчээни-биле холбаштыр дөргүл-дөрөлдеринге, чоок кижилеринге болгаш эш-өөрүгө ханы кажыдалды илергейлел тур.

Дизайн-Агентство, Кызыл хоорай чыгаргазы, Тыва Республиканың Куруениң спорт комитеди Дизайн-Агентствонун чыгыне директору Кан-оол Даваа-Сорюнович Кууларга оон авазы

Кара-Сал Лосан-Байыровна НАНЗААНЫҢ

68 харлап чораш мөчээни таварыштыр анаа ханы кажыдалды илергейлел тур.

АГАР САНЫ: «Тыва собанк» № 363505.

ИЙИ БОДАЛ

Шыдыраа — эрте-бурунгу оюн. Ону ойнаарына, спортту өске хевирлеринге ышкыш, хөй чүгө негетинмес. Ийи кижиге агарып агарып тайгага-даа, хөлөгелин хем кыдын ногаан шыкка-даа, өгө-даа, бажына-даа — каяна-даа ойнап болур. Даштынга көргө бөдүн ышкыш сагындар бо оюм амыг үеде делгелдей ил нептээр, эң тывызык, чараш, эң-не алаш-мөөрейин, төчүзүгө чедир чажыттары ажыттынаан спортту ойнаарын бирээш. Шыдыраа — эртемни-даа, уран чүдүлү-даа, спортту-даа элементтери бар боо турары-биле ойнагып ылаптыр турар. Бичангыш шыдыраа «шала», боалаан аныга, теория болгаш практика-биле чеп-селген мерген улаага албан керек, маана дүжүк-на кижиге үеде чедимчилик чедип ап шыдаас. Шыдыраа ойнаарына шымырак күш-дамыр белеткелди, бижыг нерв, тура-соруу, бедик култура база албан херек.

Кыска ТӨӨГҮ

Шыдырааның эрте-бурунгу хевир бистин эранның 500 чыл үезинде Индияга тывылган деп төөгүчүлөр, эртемденер санап турар. Баштай ол дайынчы хөдөлгүчүлөрүнүн өтүнгөн хөдөлгүчүлөрү болгаш чүгө мазыгуурган кижилерин «чатурган» деп аттыг оюну турган.

Ол шыдыраанын дүрүлери кижилер дүрген амытанар хевирин турган. VII вектин төчүзү — VIII вектин эгезинде ол оюн араб чурттарына «шатаранды» деп ат-биле нептээр тараан. Ислам шажын буюу агар кижилерин, дүрген амытанарын дүрүлери чурруу, чазап кылдыр хоругду турганы-биле, шыдыраа дүрүлери солаан болгаш амыг үеде чедир оларны аттары өскөдөр чөк чедип келген бооп турган. Хөй чүс чыдарыны өртүр, бир шивилези-шавыдан өске шивилези-шавыг, бир чойдан өске чоңе нептээр, сайгарып келгенини үнелелинде, бүгү делгелдей ойнары чангыс дүрүмүг «шахмат» деп өсө перс дылдан очулдулар — «шан тилектирген» дээр. Эң-не чараш тывызык спортту оюн шыдыраанын кыска төөгүзү мындаг-дыр.

АЛДАРЛЫГ КИЖИЛЕРИНИ ШЫДЫРААГА ХАМААРЫЛГАЗЫ

Дайынга тилектерин чедип ааюла, баш удуз ажилдап кылган каан тускай стратегия болгаш тактика керек турган-быле, шыдыраанын шыла-рапай шери бажынычалары, хааннар шымырак ойнаар чараш. Таварыш — «Аскак-Демир», швед хаан Карл XII, француз император Наполеон I, Иван Грозный, Борис Годунов, Петр I, А. Суворов, М. Фрунзе, М. Тухачевский, Совет Эвилелинин маршаллары И. Коен, Р. Малиновский, А. Гречко В. Чуйков — бо алдардыг кижилерин чайынал-чак тилектерин чедип алганы шыдырааны эки ойнап билир база дузаалан дээр чазыг болбас.

«Шыдыраага демсел стратегия бодалдары, манаван тактиктик согушкуннары ботталдырында дузаалар. Тилектер чүгө ойнагы, оперативтик шыдыраа уран чүдүлүнү бедик делгелдей чедип алдынар. Шыдыраа бодалдын чигези сайбарлар, дүрген өскөдөр турган Зайдала шыгу-уш-шини тыварына болгаш харыс салганы шиттирлерини

шыдыраа спортунун өшкен оду катап хөрлөзөл хып эгелээр. Районнарга, көдээ суурларга республика чергелиг элээн хөй маргылааларын организастап эрттиргилээр. Чончун сонуургалы-даа улгалткан, чаа аттар-даа көстүп келтиргилээр. Шаандалары-даа бистин дег чарыкчыг, хоомай эвес аларган. 1993 чылда хөр-рөзжөн шыдыраачылар аразына чемпионнап 17 харлыг шолакы Аяна Дамбеваның тилектеги анык шыдыраачыларын хей-агы кирип ужурулду. Бичал-лаа нинти республикада шыдыраа спортунга хамаарыла конугу чуду-кара болуп хевээр артышаан. Нинти депшиленин чедип алдыр дие, келер үеде Тывага күш талазы-биле мөгө-шымырак кижилерден аныга, эртем-биле чепселген хөй угаанын оолдар, кыстар негетинип турар. Үе чеже-даа нарын, берге болза, оларны бөгүндө эгелер албан-биле белеткен алдыр ужурул бис. Бо кижилер эки ойнап билир шыдыраачылар-биле бедик, чараш фантазиялыг болгаш логиктиг мерген угаанын, стратегтиг болгаш тактиктик пландарын хөй ва-риантилыг кылдыр тургузуп билер, чок дээни техниканыг бодуну ажалынын буюу мастерлери болуп ужурул.

Зона маргылааларына бистин шыдыраа мастериңе кандидаттарын, чемпионнарын чыгарып бериле «чи» болуп, утуруп-утуруп алгаш чанал көрүлөр. Оонун болаарга, республикада шыдыраа спортун нептөөргө-даа болза, нинти теория делгелди дык кууду, шыныра багай дээр херини шилеп турар. Оон аныга, республиканын шымырак дээр шыдыраачыларынын хар-назын улгалткан, оларны солур ужуруду анык шыдыраачылар белеткеттинээр.

Делегенин 11-ги чемпиону, ховар дээр шыдыраачы-универсал Роберт Фишер шыдырааны 6 харлыгында ойнап эгелээр, 12 харлыгында мастелер маргылааларына ойнаар эртен алган. 14 харлыгында АКШ-тин аныктар аразына чемпионнап, 29 харлыгында делгелдей чемпиону болган. Оон соондагы чемпионнар — Анаатый Карпов — 24 харлыгында, Гарри Каспаров — 22 харлыг тургаш чемпионнаптын болуп көрөгө, шыдыраага чүгө күш-шыла үезинде анык кижилер чедимчилик ойнап болурун балыктап турар. Шыдыраага салым-чаяндыг кижилерин 7-8 хардан эгелеш шилеп алгаш, школарга белеткен ап болур.

Шыдыраага республика чемпиону илередир маргылааны чылыны-на декабрь айда кандыг-даа шилеге маргылаалары эрттирбейн, кожуунардан, Кызылдан душ-каны-на кижилерин буу-хаа чыып алгаш, чартык финал болгаш финал оюннар кылдыр 3-4 чун шитинде эрттирер чачыг шыдыраа спортунун сайыралыгына-даа, анык шыдыраачыларын теория талазы-биле азулузунге-даа илг бербей турары илден, Кызылдан шыдыраачыларын чемпионнады хевиринг бооп турар.

Ону эдери-биле даразында чикетиг маргылааларын эрттирзе кандыгы?

Чылдын эгезинде республиканың 64 шыдыраачы маргылаачыларын суурларга, кожууннарга, хоорайларга шилеге маргылаачыларын эрттиргеш, тодаралып алыр. (Оон көзүлээр болза, шыныра баксырар, а эөөжээр болза — Кызылдын чемпионнады апар). А хөр-рөзжөн шыдыраачылар 32-даа, 16-даа бооп болур. Борга кол-ла негелде чемпионнаар-даа, мастере кандыктар-даа албан шилеге маргылаачыларын эртер ужурулду. Чүгө дээрге олар бири разьяллардан шоодуг-ла ыраваан дээрин болуп турар маргылаачылардан билер бис.

64 шыдыраачы шилеге маргылаачылар тодараттыган соонда, ама республиканын бири чери дээр маргылаачылар эгелээр ужурулду. Финал оюн-биле каддык санаарга, тыва хөрүске ышкыш, чыл шитинде 6 маргылаа болур: баштай 64-түн, оон соонда 32-нин, 16-нын, 8-тин, 4-түн финал (шүдүлө оюн). 64 болгаш 32 шымырак шыдыраачыларын маргылаачы шивейер система буюу, а 16, 8, 4 шыдыраачыларын маргылаачы догандар ойнаар система-биле чорудар. А чылдын төчүзүнде арктан 2 шыдыраачыдан чемпионну илередир-биле 6 азы 8 салгылыг матчыны организастаар. Мынчаар чемпионну илередип алыр болзувуса, маргыш-даа чок, солун-даа, шыныра-даа бооп боор, 64-биле финал оюнну Кызылга, а арктаннары аныг-аныг кожууннар төптөөр шыныраг организастап эрттирер болур. Шыдыраа теориязы болгаш массалыг оюнго талазы-биле харында ойнап алыр бис. Тывага элээр делгем зал, 10 стол, шыдыраа, шактар тыпас кожуун тур-бас-ла боор.

Чылдын төчүзүнде чемпион, 2-тин черин шыдыраачыдан аныга, 3, 4, 5, 6, 64 дугаар шыдыраачы кымыл деп чүвени табаша-биле көрүзүр. Рейтинг, коэффициент деп билишкенинн тодаргай чикеткери оон көстүп келир.

Анык шыдыраачылар 64-түн «чирини» дуглап киргеш, теория талазы-биле чылдан чылче өскөш. 8-тин, 4-түн, 2-тин санына кирер дээр демисежир, сонуургалы уугу болур.

Шак бо хевиринг маргылаачылар чаа чүл эвес, делгелдей нептөөргө, оон дузазы-биле шыдыраачыларын рейтинг, коэффициенттерин тодаралып турар болгай.

Шыдыраачылар мергелин бедилеп, разрядтар дужаал алыр арганы база алыр. Чангыс-ла немел каар чүдүм — шаандалыг черлерин алган шыдыраачыларга тыва мөгелерге тыпсып турар шаандалдардан хоомай эвес шаандалдарын тургузары. Тывага күштүг холдар, буттардан аныга, «чырык баштар» база херек.

Болат-оол СААЯ, Кызыл хоорай.

Кызыл хоорай Красноармейская 100 Индекс 667000

Тел-факс: ТЫВА РЕПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗАА БОЛГАН ШИҢИ СОЛУНУН РЕДАКЦИЈА КОЛЛЕКТИВ

Кол редактор: Ф. ЧАПАМЪР

РЕДАКЦИЈА КОЛЛЕКТИВЫ: Н. С. Базыр (кол редакторун ооралакчы) А. Б. Монгуш М. Д. Оюн (харыс салды секретары) М. М. Сага кол редакторун ооралакчы) В. М. Сат Н. С. Орлов.

РЕДАКЦИЈАНЫ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 3.43.34; келген кижилер күлүп алдыр — 3.34.26; кол редакторун ооралакчылар — 3.33.91; — 3.34.17; харыс салдыг секретары — 3.34.02; ораал-тар — 3.45.93.

КИЛДИСТЕР: нитиласа амгыралы — 3.34-19; 3.34-98; улустур — 3.34-49; 3.36-73; көлөз ажылдагыч — 3.41-18; култура үлүс өскөдөрлөгү болгаш чогаал — 3.39-15; мелээр болгаш спорт — 3.36-82; 3.34-57; оочула — 3.34-39; 3.34-93; чага — 3.39-03; корбеткордан — 3.41-23; «дүрүкчүлөр» — 2.27-41; солун келбегинде барганда — 3.57-92; 3.14-94; бухгалтерие — 3.37-11.

Солун Россия Федерациянын Парладал болгаш мезгел-жамызын чыныга парлаганып, мездеринин министрствозунун типографиязы. Кызыл Шетинки болгаш Кравченко кудумчузу, 5. бажын № 1.

Тыва Республиканын Парладал болгаш информатив министрствозунун типографиязы. Кызыл Шетинки болгаш Кравченко кудумчузу, 5. бажын № 1.